

AZƏRBAYCANDA İNSAN KAPİTALINDAN İSTİFADƏNİN SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİNİN STRATEJİ MƏSƏLƏLƏRİ

LOĞMAN ABDULLAYEV

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin
"Maliyyə və mühasibat uçotu" kafedrasının
müdiri, dosent, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan*

E-mail: loqman.2005@mail.ru

Müasir dövrdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın mövcud modelinin daha da təkmilləşdirilməsi prosesləri gedir. Bir tərəfdən, sosialyönlü islahatlar dərinləşdirilsə, başqa tərəfdən, iqtisadi və struktur dəyişiklikləri genişləndirilməkdədir. İnsan resurslarından və bütövlükdə insan kapitalından istifadənin maksimum səmərəli təşkilinin strateji əhəmiyyəti artmışdır. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin yanında 2019-cu il oktyabrın 15-də keçirilən iqtisadi müşavirədə dövlət başçısı qeyd etmişdir ki, bizim sosial siyasətimiz birmənalıdır. Dəfələrlə demişəm ki, siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır... Əlbəttə ki, əsas vəzifəmiz iqtisadi inkişafı şərtləndirən islahatları dərinləşdirməkdir. Bütövlükdə, Azərbaycanda iqtisadi sahədə islahatlar uğurla gedir... Ancaq buna baxmayaraq, əlbəttə, bir daha demək istəyirəm ki, istifadə olunmayan kifayət qədər ehtiyatlar var və biz bu ehtiyatları aşkar etməliyik. Elə etməliyik ki, Azərbaycanda hər bir sahə şəffaf olsun və ən yüksək standartlara cavab versin [1]. Fikrimizcə, bu strateji vəzifələrin reallaşdırılmasında və başlanmış islahatların daha uğurla aparılmasında, planlaşdırılan yüksək nəticələrin əldə edilməsində insan amili – insan kapitalı həlledici rola malikdir. Belə ki, iqtisadi inkişaf proseslərinin səmərəli təşkilində kadrların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, hər bir kadrın onun hazırlıq və peşəkarlıq xüsusiyyətlərinə görə istifadə olunması, kadrların düzgün seçilməsi və qeyd edildiyi kimi, şəffaflığın təmin olunması mühüm önəm daşıyır. Bu amillər baxımdan, ölkəmizdə insan kapitalından istifadənin müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə səmərəli təşkili problemləri fundamental səviyyədə öyrənilməli, problemlər açıqlanmalı və aparılmış təhlillər nəticəsində zəruri tədbirlər həyata

keçirilməlidir [2]. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-cı il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası" insan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması məsələlərinə ciddi diqqət yetirilmişdir. Konsepsiyada əhalinin sağlamlığı və səhiyyə sahəsində mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması, səhiyyə sisteminin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, müasir təhsil sisteminin formalaşdırılması və təhsildə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə strateji yanaşmalar ortaya qoyulmuşdur [3]. Bunlarla yanaşı, təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması, elektron təhsil texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin daha geniş mənimsənilməsi, ölkənin təhsil sisteminin dünya və Avropa təhsil məkanına inteqrasiyasının sürətləndirilməsi əsas vəzifələr kimi qarşıya qoyulmuşdur. Eyni zamanda, sosial müdafiə sistemində islahatların aparılması, mövcud mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, aktiv məşğulluq tədbirlərinin gücləndirilməsi, ölkədə gender bərabərliyinin təmin edilməsi və ailə institutunun inkişafına daha çox diqqətin yönəldilməsi prioritetlik təşkil etmişdir. Son illərdə ölkəmiz mövcud olan iqtisadi inkişaf modelinin tərkib hissəsinin yenilənməsinin daha sürətli fazasına daxil olmuşdur və bunlar da öz növbəsində insan kapitalından istifadənin yeni səmərəli modellərinin, üsullarının və mexanizmlərinin işlənilməsinə və tətbiqini şərtləndirir. Ölkə Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində həyata keçirilən prioritet vəzifələr

və tədbirlərlə bağlı, insan kapitalından istifadənin aktualığı diqqət çəkir [4]. Bu strateji vəzifələrin reallaşdırılması ilə əlaqədar olaraq ölkəmizdə insan kapitalından istifadənin səmərəli təşkili üzrə daha optimal mexanizmlərin formalaşdırılması, hazırlanması və tətbiqi istiqamətində davamlı tədbirlər görülməkdədir. Aparılan sosial və iqtisadi islahatlarda insan amili və insan kapitalı məsələlərinə konseptual yanaşmalar təmin olunmaqdadır. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmış “İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası” adlı sənəddə göstərilir ki, iqtisadiyyatın inkişafında insanın rolu daha düzgün başa düşüldükcə, onun tədqiq edilib öyrənilməsi zərurəti də get-gedə daha anamlı olmuş, həmçinin bu sahədə aparılan tədqiqatların əhatə dairəsi və intensivliyi artmışdır. Bu baxımından son illər insan inkişafı ilə bağlı tədqiqatların aparılması daha da genişlənmişdir. Belə ki, baş verən köklü iqtisadi-siyasi dəyişikliklər şəraitində insan kapitalının inkişaf etdirilməsi və bu kapitaldan səmərəli istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki burada məqsəd sosial proseslərin inkişafına təsir edən amilləri aşkara çıxarmaq, meydana çıxıb bilən və mümkün olan bütün sosial nəticələrin dövlət səviyyəsində həll edilməsi vəziyyətini qiymətləndirən prosesin inkişaf meyillərinə fəal təsir göstərməkdən ibarətdir. Başqa sözlə desək, insan kapitalının inkişafı və ondan səmərəli istifadə olunması dövlətin fəal siyasətinin mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir [5, s.5]. Bundan əlavə, insan kapitalının formalaşmasında ölkə regionlarında mövcud olan məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin modelləşdirilməsi məsələləri yaxın perspektivdə qarşıda duran strateji vəzifələrdəndir [6, s. 49.]. Eyni zamanda, insan kapitalından istifadənin cəmiyyət və milli iqtisadiyyatın qarşısında duran strateji vəzifələrin hədəfləri ilə qarşılıqlı kontekstdə baxılması və fəaliyyət mexanizmlərin hazırlanması vacibdir [7]. İnsan kapitalı dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin təkmilləşdirilməsində, çevikliyin artırılmasında əsas istinad və dayaq mənbəyi kimi qiymətləndirilməli, onun inkişafı ilə bağlı tədbirlərin etibarlı maliyyə təminatı yaradılmalı və işlək fəaliyyət mexanizmləri

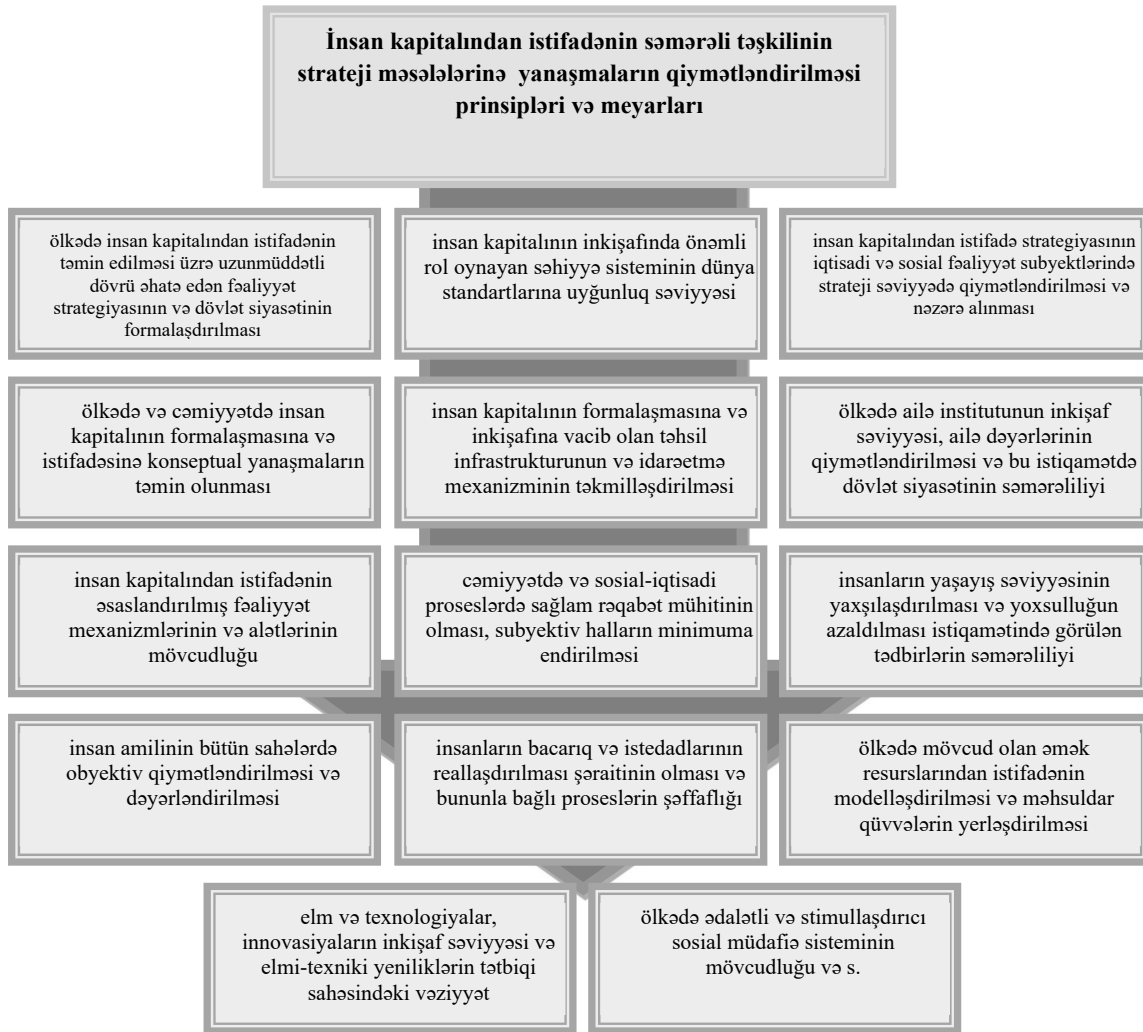
tətbiq edilməlidir. İnsan kapitalından istifadənin əsasında ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı və əhəlinin özünün sosial rifahı dayanmalıdır [8]. Bu qeyd olunan istiqamətlərdə daha yüksək nəticələrin əldə edilməsi üçün insan kapitalından istifadənin idarəetmə modelinin formalaşdırılmasında “dövlət-özəl sektor” əməkdaşlığı da xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Müasir dövrün çağırışları nəzərə alınmaqla, insan kapitalının formalaşdırılması və ondan istifadənin təşkilinin səmərəliliyini əngəlləyən problemlərin sistemli şəkildə baxılması və həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi təmin edilməlidir. Bu amillər baxımından, istər müəssisə, istərsə də bütövlükdə ölkə səviyyəsində insan resurslarının inkişafı və insan kapitalına balanslaşdırılmış investisiyalar sahəsində düşünülmüş və ardıcıl siyasətə ehtiyac vardır [9, s.41]. Bütövlükdə, insan resurslarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi ilə bağlı maksimum optimal modellər, variantlar hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır.

Şəkil 1-də insan kapitalından istifadənin səmərəli təşkilinin strateji məsələlərinə yanaşmaların qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarlarının blok-sxemi verilmişdir.

Şəkil 1-dən bu nəticəyə gəlmək olar ki, insan kapitalından istifadənin səmərəli təşkilinin strateji məsələlərinə yanaşmaların qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarları içərisində, ilk növbədə insan kapitalından istifadənin təmin edilməsi üzrə uzunmüddətli dövrü əhatə edən fəaliyyət strategiyasının və dövlət siyasətinin formalaşdırılması, bunlarla bağlı yanaşmaların, tətbiq olunan mexanizmlərin strateji səviyyədə qiymətləndirilməsi və nəzərə alınması, ölkədə təhsil infrastrukturunun gücləndirilməsi və idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, insanların yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və yoxsulluğun azaldılması istiqamətində görülən tədbirlərin səmərəliliyi, insan amilinin bütün sahələrdə obyektiv qiymətləndirilməsi və dəyərləndirilməsi, insanların bacarıq və istedadlarının reallaşdırılması üçün şəffaf rəqabət mühitinin yaradılması, ölkədə ədalətli və işlək sosial müdafiə sisteminin formalaşdırılması və s. daha çox diqqət çəkirlər.

Qeyd edək ki, insan kapitalının inkişaf etdirilməsi və ondan istifadənin səmərəli təşkilinin təzahürü və ifadəsi ölkədə əsas sosial-iqtisadi

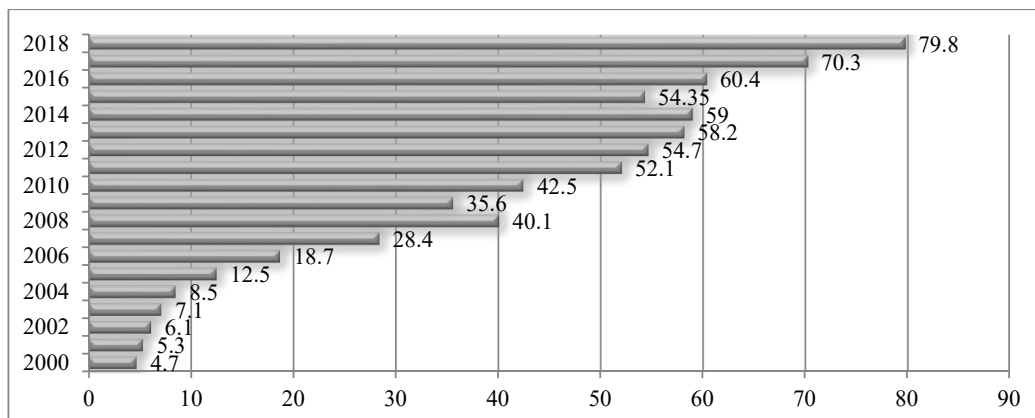
Şəkil 1. İnsan kapitalından istifadənin səmərəli təşkilinin strateji məsələlərinə yanaşmaların qiymətləndirilməsi prinsipləri və meyarlarının blok-sxemi (tədqiqat materialları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

göstəricilərdə öz əksini tapır və onların bir qrupunu təhlil etmişik. Şəkil 2-də 2000-2018-ci illərdə Azərbaycanda ÜDM-in artım dinamikası verilmişdir və həmin dövrdə ölkə ÜDM-in ümumi

həcmi dəfələrlə artmışdır, belə ki, 2010-cu ildə bu göstərici 42,5 mlrd. manat olmuşdursa, 2015-ci ildə 54,35 mlrd. manat və 2018-ci ildə isə 79,8 mlrd. manat təşkil etmişdir.

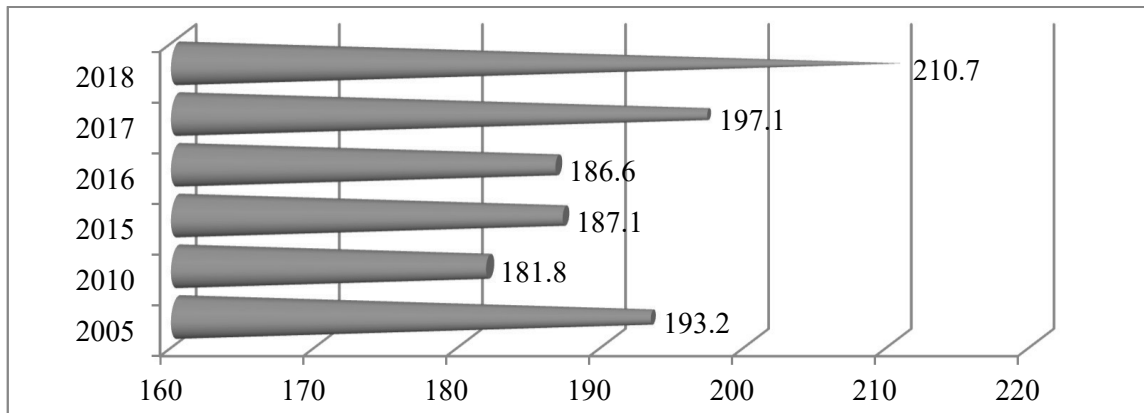
Şəkil 2. Azərbaycanda ÜDM-in artım dinamikası, mlrd. manat (2000-2018-ci illər) (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in həcminə görə isə, bu göstərici 2000-ci ildə 593,2 manat, 2010-cu ildə 4763 manat, 2015-ci ildə 5706,6 manat və 2018-ci ildə 8126,2 manat təşkil etmişdir.

Şəkil 3-də ölkədə sənaye sektorunda cəmləşən insan kapitalı haqqında təsəvvürün formalaşdırılması üçün bu sektorda işçilərin 2005-2018-ci illər üçün orta illik sayı təhlil olmuşdur

və təhlil nəticəsində görsənir ki, 2005-ci ilə nisbətə 2015-ci ildə bu sektorda işləyənlərin sayı azalmışdır, amma sonrakı illərdə artım tempi bərpa olunmuş, sənaye sektorunda yeni iş yerlərinin yaradılması hesabına orta illik işçi sayı artmış və 2018-ci ilin yekununda 211 min nəfərə yaxın olmuşdur.

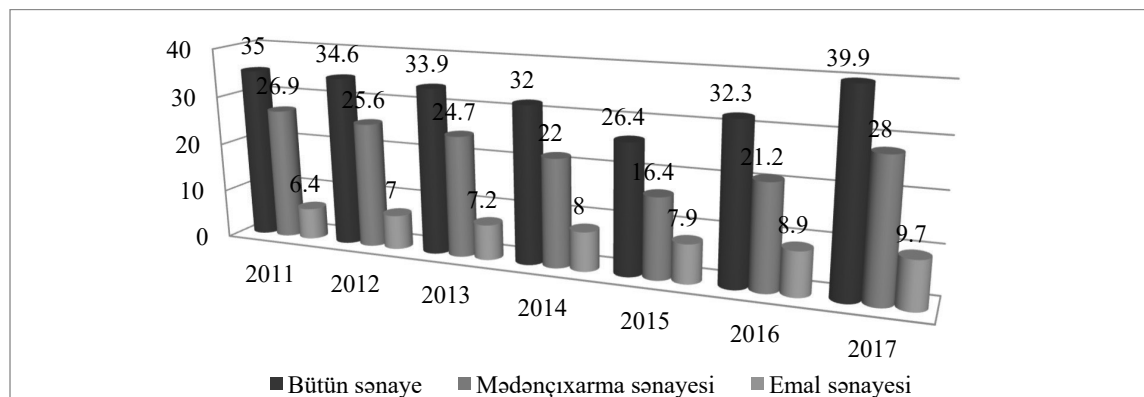

Şəkil 3. Azərbaycanın sənaye sektorunda işçilərin orta illik sayı, 2005-2018-ci illər, min nəfər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

İnsan kapitalının inkişafında və bununla bağlı proseslərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində güclü potensialın formalaşdırılmasında sənaye sektorunun rolu böyükdür.

Şəkil 4-də 2011-2017-ci illərdə Azərbaycanda

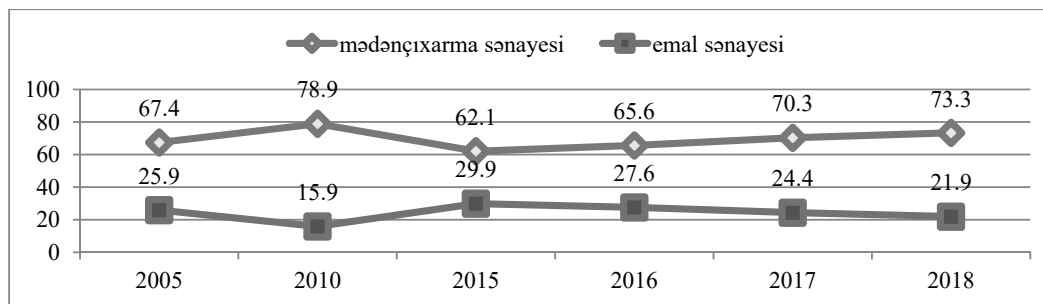
sənaye məhsulunun həcmində dinamikası öz əksini tapmışdır və təhlildən görüldüyü kimi, sənaye məhsulunun artım tempinin intensivləşdirilməsinə, yüksək texnologiyalar əsaslı sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır.

Şəkil 4. Azərbaycanın sənaye məhsulunun həcmində dinamikası, mlrd. manat, 2011-2017-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Şəkil 5-də isə Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının strukturu təhlil olunmuşdur və buradan görünür ki, sənayenin strukturunda emal sənayesi 2005-ci ildə 25,9 % və mədəncixarma sənayesi 67,4 % təşkil etmişdir,

2015-ci ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 24,4 % və 70,3 %, 2018-ci ildə isə emal sənayesinin payı 21,9 % və mədəncixarma sənayesinin payı 73,3 % səviyyəsində olmuşdur.

Şəkil 5. Azərbaycanın iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının strukturu, %-lə, 2005-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Bu təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkə sənayesinin qeyri-neft sektoru sahəsinin daha intensiv inkişafına və bu sahələrdə insan kapitalından istifadənin maksimum səmərəli təşkilinə böyük zərurət vardır. Bundan əlavə, ölkəmizin iqtisadi inkişafının modelləşdirilməsində insan kapitalının inkişaf etdirilməsi və ondan istifadənin səmərəli şəkildə modelləşdirilməsi bu istiqamətdə fəaliyyət strategiyasının daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir.

NƏTİCƏ

Tədqiqat materialları əsasında bu nəticəyə gəlmək olar ki, son illərdə ölkəmiz mövcud olan iqtisadi inkişaf modelinin tərkib hissəsinin yenilənməsinin daha sürətli fazasına daxil olmuşdur və bunlar da öz növbəsində insan kapitalından istifadənin yeni səmərəli modellərinin, üsullarının və mexanizmlərinin işlənilməsini və tətbiqini tələb edir. Bu istiqamətlərdə bir sıra mühüm məsələlərə və strateji yanaşmalara daha çox diqqət yetirilməlidir:

- ölkəmizdə insan kapitalından istifadənin səmərəli təşkili üzrə daha optimal mexanizmlərin formalaşdırılması, hazırlanması və tətbiqi istiqamətində davamlı tədbirlər görülməlidir;

- yaxın illərdə insan kapitalının daha obyektiv dəyərləndirilməsi və bunlarla bağlı sistemli tədbirlərin görülməsi üzrə uzunmüddətli dövrü əhatə edən proqramlar və tədbirlər kompleksi hazırlanaraq həyata keçirilməlidir;

- müasir dövrdə insanların bacarıq və istedadlarının reallaşdırılması üçün şəffaf rəqabət mühitinin yaradılması, ölkədə ədalətli və işlək sosial müdafiə sisteminin formalaşdırılması təmin olunmalıdır və s.

Açar sözlər: insan kapitalı, insan kapitalından istifadənin modelləşdirilməsi, insan kapitalından istifadənin səmərəliliyi, insan kapitalına strateji yanaşmalar, insan kapitalının strateji məsələləri, insan kapitalının inkişaf perspektivləri.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. İlham Əliyevin yanında iqtisadi müşavirə keçirilib. 15 oktyabr 2019. - <https://president.az/articles/34450>.
2. Vəliyev V. Azərbaycanın həyata keçirilən iqtisadi islahatlar dərin elmi əsaslara malikdir. - <http://www.economy.gov.az/article/v-veliyev-meqale/22015>.
3. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
5. İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu. Bakı - 2017. - 27 s.
6. Əliyev Ş.T. İnsan kapitalının formalaşmasında regionlarda məhsuldar qüvvələrdən səmərəli istifadənin strateji aspektləri / "Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi: insan kapitalının formalaşmasının prioritet istiqamətləri" mövzusunda Respublika Elmi-Praktiki Konfransın materialları. Bakı Biznes Universiteti. 2018 - 496 s.
7. Советов П.М., Федорков А.И., Кабичкин

С.Е. Методологические аспекты оценки состояния и использования человеческого капитала // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2012. №2. С.104-114.

8. Долгова Т.В., Мешикова Ю.О. Об эффективности использования человеческого капитала // Научный вестник ЮИИМ. 2015. №2. С.22-24.

9. Mədətov M. İnsan kapitalının iqtisadi səmərəliliyinin yaxşılaşdırılması // "Geostrategiya" jurnalı №01 (49) yanvar-fevral 2019, S. 38-41.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы стратегические вопросы эффективной организации использования человеческого капитала в Азербайджане. С этой целью анализированы важные вопросы и сущность проблем, связанных с использованием человеческого капитала, определены принципы и критерии оценки подходов к стратегическим вопросам эффективной организации использования человеческого капитала. Исследован ряд социально-экономических показателей, отражающих эффективную организацию формирования, развития и использования человеческого капитала. Анализирована динамика ВВП, среднегодовая численность работающих в промышленном секторе, динамика объема промышленной продукции и структура промышленного производства по различным сферам экономической деятельности. Подготовлены рекомендации и даны предложения по исследуемым проблемам.

Ключевые слова: *человеческий капитал, моделирование использования человеческого капитала, эффективность использования человеческого капитала, стратегические подходы к человеческому капиталу, стратегические вопросы человеческого капитала, перспективы развития человеческого капитала.*

STRATEGIC ISSUES OF EFFECTIVE ORGANIZATION OF HUMAN CAPITAL USE IN AZERBAIJAN

SUMMARY

Strategic issues of effective organization of human capital use in Azerbaijan are explored in the article. Important issues and the essence of problems related to the use of human capital are analyzed and principles for assessing approaches to strategic issues of effective organization of the use of human capital are defined for this purpose. A number of socio-economic indicators reflecting effective organization of formation, development and use of human capital are studied too. The dynamics of GDP, the average annual number of workers in the industrial sector, the dynamics of the volume of industrial production and the structure of industrial production in various spheres of economic activity are analyzed then. Recommendations and proposals on these problems are prepared in the end of the article.

Key words: *human capital, modeling of human capital, human capital efficiency, strategic approaches to human capital, strategic human capital issues, human capital perspectives.*